

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/1

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1.

Nevena M. ĐAKOVIĆ

JASENOVAC: OD HOLOKAUSTA DO ŽRTVENOG NARATIVA / 17

Vesna S. PERIĆ

FENIKS JE ŽENSKOG RODA: (NE)MOGUĆNOST
ISCELJENJA TRAUME IZREČENE SOTTO VOCE / 25

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ / 35

Suzana J. MARJANIĆ

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA
О HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA / 43

Sabina S. GIERGIEL

NA MARGINI ISTORIJE: ŽIVOTINJE I HOLOKAUST U ROMANU
AVETI IZ JEDNOG MALOG GRADA IVANA IVANJIJA / 53

Бранислав М. ЖИВАНОВИЋ

ОДЛИКЕ ЕСЕЈИСТИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА
ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 63

Милица М. КАРИЋ

ШОА/ХОЛОКАУСТ: КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКИ ОДГОВОР / 77

Нађаиша П. РАКИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРОМИШЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ ХОЛОКАУСТА / 93

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ
ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ / 109

2.

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ИДЕНТИТЕТ САВРЕМЕНЕ ИЗРАЕЛСКЕ ПОЕЗИЈЕ
ИЗМЕЂУ НЕОПСАЛМОДИЧНОГ И ПРОФАНОГ,
ЦИОНИЗМА И АКУЛТУРАЦИЈЕ / 121

Владимир Б. ПЕРИЋ

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА
У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ / 137

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ТРАУМА НЕИЗРЕЦИВОГ И ОБЛИКОВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА:
БЕСУДБИНСВО ИМПРЕА КЕРТЕСА / 147

Катарина Н. ПАНТОВИЋ
„ВЕРОВАТНО ЈЕВРЕЈИН” – ПИТАЊЕ ЈЕВРЕЈСТВА ФРАНЦА КАФКЕ / 157

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ЛЕСИНГОВ НАТАН МУДРИ И НЕМАЧКА
ФИЛОЗОФИЈА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА / 169

Светлана В. СТЕВАНОВИЋ
АНТИСЕМИТИЗАМ У ДЕЛУ ПИЈА БАРОХЕ / 177

Милица С. СТАНКОВИЋ
БУЂЕЊЕ УНУТАР СНА: КАБАЛИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА
У ПРОЗИ ХОРХЕА ЛУИСА БОРХЕСА / 189

Данијела М. ЈАЊИЋ
РАЗУМ И СТВАРНОСТ У РОМАНУ ЗАР ЈЕ ТО ЧОВЕК ПРИМА ЛЕВИЈА / 203

Андријана М. ЈАНКОВИЋ
ЈЕВРЕЈИН КАО СТРАНАЦ У НОВЕЛИ „ГОЈ”
(„UN GOÛ”) ЛУИЋИЈА ПИРАНДЕЛА / 213

Љиљана З. ПЕТРОВИЋ
ТРАУМА – МЕМОРИЈА И НАРАЦИЈА: А. БАРИКО И С. ЖАПРИЗО / 223

Татара В. VALČIĆ BULIĆ
JOURNAL D'UNE FEMME DE CHAMBRE D'OCTAVE MIRBEAU
ET L'ANTISÉMITISME DES ANNÉES 1900 EN FRANCE / 233

3.

Катарина В. МЕЛИЋ
HISTOIRE ET POSTMÉMOIRE: HISTOIRE DES GRANDS-
PARENTS QUE JE N'AI PAS EUS D'IVAN JABLONKA / 243

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ
АУШВИЦ ДАНАС – ОПРАШТАЊЕ КАО ПОМИРЕЊЕ И НЕМИРЕЊЕ / 253

Дејан Д. АНТИЋ
СТРАДАЊЕ НИШКИХ ЈЕВРЕЈА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ (1941–1944) / 263

Јелена Д. LOPIČIĆ JANČIĆ i Ljubica M. VASIĆ
GENOCIDE AGAINST THE JEWS IN SERBIA IN 1941–1945 / 271

Александра Р. ПОПИН
ВИЦ О ЈЕВРЕЈИМА У ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИМА (ХУМОР И РАТ) / 283

4.

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ
„JEVREJSKO PITANJE” I IMIGRANTSKA KRIZA U BRITANIJI
POZNOG VIKTORIJANSKOG DOBA / 295

Tomislav M. PAVLOVIĆ
ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA
ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN / 309

Азра А. МУШОВИЋ
СА ДИСТАНЦЕ – СИЛВИЈА ПЛАТ, ПЕСМЕ О ХОЛОКАУСТУ
И ПИТАЊЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ „НЕ-ЖРТВЕ” / 319

Ана М. СИТАРИЦА
ЈЕВРЕЈСКО НАСЛЕЂЕ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ
ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 331

Андрија З. АНТОНИЈЕВИЋ
АКТУЕЛНОСТ ХОЛОКАУСТА У ДРАМИ ПЕПЕО
ПЕПЕЛУ ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 329

Александра З. СТОЈАНОВИЋ
ХИБРИДНИ ИДЕНТИТЕТ QUEER ЈЕВРЕЈА У ДРАМИ
АНЂЕЛИ У АМЕРИЦИ ТОНИЈА КУШНЕРА / 351

Violeta M. JANJATOVIĆ
DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA ЈЕВРЕЈА У
ROMANU BALKANSKA TRILOGIЈA OLIVIЈE MENING / 363

Vorjanka Z. ĐERIĆ DRAGIĆEVIĆ
(POST)МЕМОРИЈА I НАРАСИЈА ТРАУМЕ: ZLOKOVNI
CRNI PSI ПЈАНА МАКЈУАНА / 373

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ
БРУНОВА ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ ДЕЧАК
У ПРУГАСТОЈ ПИЦАМИ ЦОНА БОЈНА / 381

4

Tomislav M. PAVLOVIĆ¹
 Univerzitet u Kragujevcu
 Filološko-umetnički fakultet
 Odsjek za filologiju
 Katedra za anglistiku

ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN

Rad se koncentriše na rana pesnička dela Tomasa Sternza Eliota u kojima se kao jedan od ključnih segmenata pesničke vizije nameće stereotipna slika Jevrejina kao ovaploćenja surovog materijalizma i glavnog pokretača sveukupne dehumanizacije čovečanstva odvajkada, na način koji je pružio povoda da ga deo auditorijuma, uključujući i neke od poznatih kritičkih imena, počne smatrati antisemitom. Iako je sâm Eliot nakon Drugog svetskog rata učinio puno toga što je u opreci sa pomenutim optužbama, polemike po ovom pitanju se ni do danas nisu stišale. Ovaj rad je koncipiran kao skromni uvid u odjeke već pomenutih, starih kontroverzi i kao osvrt na kompleks Eliotovih ideja i poetskih slika koje su veoma dugo ostale u vidu mrlje na njegovoj inače besprekornoj reputaciji nobelovca.

Ključne reči: Jevrejin, stereotip, materijalizam, novac, nakaznost, fašizam, antisemitizam

Kritičar Džon Ksairos Kuper je na pomalo ironičan način artikulisao ključni životni paradoks proslavljenog engleskog moderniste Tomasa Sternza Eliota (Thomas Stearns Eliot 1888–1965), iznevši činjenicu da prosečni engleski čitalac zna da je ovaj pesnik napisao libreto za operu *Mačke*, Endrjua Lojda Vebera (Andrew Lloyd Weber), da je ispevao *Pustu zemlju*, jednu od najkompleksnijih poema dvadesetog veka i da je bio antisemita (2011: 285). Pol Morison, očigledno manje sklon od Kupera da ironizuje notornu sklonost publike ka senzacionalizmu, komentariše Eliotove stavove o ekonomskim problemima i zaključuje da autor „svodi ekonomiju na neku vrstu poddiscipline judeofobne, i za sve praktične svrhe prilagođene, antisemitske – teologije”² (1996: 65). Oštar ton citirane rečenice ukazuje na Morisonovu nepokolebljivu osudu Eliotovog pretpostavljenog antisemitizma a sam naslov studije – *Poetika fašizma T. S. Eliot, Ezra Paund, Pol de Man* (1996) nagoveštava autorovu nameru da osim Eliota diskvalifikuje i druge poznate pisce tog doba. Morisonova analiza je, kao što se može videti, nastala čitavih trideset godina nakon Eliotove smrti i ta činjenica ukazuje na kontinuitet naglašeno kritičkog odnosa prema datom aspektu Eliotovog stvaralaštva.

Pomenutoj studiji, čiji je samo jedan deo posvećen kritičkoj analizi Eliotovog antisemitskog sentimenta, prethodila je studija Kristofera Riksa, koja je 1989. godine objavljena pod naslovom *T. S. Eliot i predrasuda* (Christopher Ricks, *T. S. Eliot and Prejudice*) koja takođe sadrži poglavlje o datoj temi. Riks, naime, pažljivo analizira tematsko-motivacioni kompleks Eliotovog poetskog opusa, težeći da ocrtta genezu i konačnu fizionomiju Eliotovog navodnog animoziteta prema Jevrejima kao naciji. Riks naime razmatra Eliotova dela na pozadini predrasuda vezanih za političke i socijalne probleme tog vremena i naročito vodi računa o činjenici da je autor stvarao u vreme

¹ tomislavmp@gmail.com

² "...reduces economics to a subdiscipline of a Judeophobic—and, for all practical purposes, anti-Semitic—theology." (Prevod autora)

velikih protivrečnosti u duhovnoj sferi. Pomenute predrasude su, po Riksu, i generirale Eliotov antisemitizam koji je najposle postao i pesnički uobličeni. Riks, naime, minucioznom analizom demonstrira kako je etičko osećanje Tomasa Eliota vremenom postajalo samosvesnije, iznijansiranije, što se reflektovalo i u celokupnoj njegovoj poetici. Njegov zaključak je da pomenuta pozitivna autorova transformacija uveliko rehabilituje Eliota u očima potonjih generacija čitalaca iako ne negira njegovu mladačku antisemitsku nastrojenost.

Entoni Džulijus (Anthony Julius), svakako najžešći kritičar Eliotovih navodnih anti-semitskih ubeđenja, ovakav Riksov pristup smatra „časnim neuspehom“³ (Mennand 1996) jer po njemu:

„Eliot poseduje maštu jednog antisemite u najvećem mogućem stepenu. Uvek je živo reagovao u dodiru sa izvorima antisemitizma i bio neosetljiv na patnju Jevreja. Antisemitizam nije iskvario Eliotov rad, već mu je udahnuo život. On je, već prema prilici, bio njegovo utočište i njegova inspiracija a korišćenje njegovog književnog potencijala bilo je delo virtuozna.“⁴ (Štraus 1997: 32)

Citirani fragment Džuliusove kritike koji potiče iz njegove studije objavljene 1995. godine pod naslovom *T. S. Eliot, antisemitizam i književna forma* (*T. S. Eliot, Anti-Semitism and Literary Form*) po svojoj konstrukciji podseća na deo pažljivo komponovane sudske optužnice koja teži da obuhvati razne aspekte sveukupne vinosti počinioca krivičnog dela. Metodičan u svojoj analizi Eliotovog neprijateljskog stava prema Jevrejima, Džulius navodi da poreklo Eliotovog animoziteta prema njima potiče od njegove mladalacke opsednutosti delom francuskog konzervativnog mislioca i antisemite Šarla Morasa (Charles Maurrace) (Ivri 2011). Za razliku od Entoni Džulijusa, inače pravnik po struci i doktora književnih nauka koji se trudio da svoje invektive valjano utemelji, pojedini engleski književnici su o Eliotu izricali paušalne kvalifikacije potupno nedolične u odnosu na reputaciju koju su uživali. Pesnik i univerzitetski profesor Džejms Fenton (James Fenton) na javnom predavanju Eliota je nazvao huljom (Vin-Džounz 1996), a pesnik Tom Polin (Tom Paulin), koji mu kao i Džulius priznaje pesničke kvalitete, izjavio je da mu je „delo beskrajno suptilno i inteligentno, da su njegovi ritmovi savršeni ali da u njemu postoji zlo koje je zastrašujuće“ (Paulin 1996).

Samo se po sebi razume da je Eliot imao i mnoge braniocce među istaknutim stvaracima i to su bili univerzitetski profesor Ronald Šuhard (Ronald Schuchard) kao i savremeni pesnik i takođe univerzitetski profesor Krejg Rejn (Craig Raine), koji je smatrao da je antisemitizam sam po sebi delikatno pitanje kojeg je „Holokaust učinio takvim, a da je optužba inače dokazana, moralni nedostatak bi u zasenak bacio samo književno delo“⁵ (Vin-Džounz 1996). Kako vidimo, Rejn, suprotno Džuliusu, smatra da nesumnjiva i trajna vrednost Eliotovog književnog dela ne može egzistirati paralelno sa moralnom krivicom koja je u ovom slučaju potupno neutemeljena.

Rejnovo eksplicitno poricanje bilo kakve Eliotove odgovornosti otkriva zanimljivu činjenicu da je polemika koja se i danas po tom pitanju vodi inicirana nakon Drugog svetskog rata kojeg je obeležio Holokaust nakon čega se položaj Jevreja kao

3 „...honorable failure.“ (Prevod autora)

4 “Eliot had the imagination of an anti-Semite in the highest possible degree. He was alive to anti-Semitism’s resources, insensitive to Jewish pain. Anti-Semitism did not disfigure Eliot’s work, it animated it. It was, on occasion, both his refuge and his inspiration, and exploitation of his literary potential was virtuouse.” (Prevod autora)

5 “The Holocaust has made it so. And were the charge proven, the perceived moral blemish would effectively occlude the literary achievement.” (Prevod autora)

nacije u koegzistenciji sa drugim nacijama znatno promenio. Sam Eliot se još za života našao u veoma neprijatnim situacijama kao što je bila ona kada je 1951. godine, prilikom javnog čitanja poezije na londonskom Institutu za savremenu umetnost (London's Institute for Contemporary Arts), Emanuel Litvinov (Emmanuel Litvinoff, 1915–2011), engleski pesnik jevrejskog porekla, u Eliotom prisustvu pročitao protestnu pesmu koja se završava rečima:

„Pa, da li da kažem da slava nije ono što hladnu jezu izaziva
Već kikut iza zastora istorije, lukave reči i hladno srce
I krvave stope duž kontinenta? Nek ti reči
Lako stupaju zemljom evropskom
Iz straha da se kosti mog naroda ne pobune.”⁶ (Isto)

Deklamovanje ovih stihova bilo je praćeno glasnim negodovanjem pesnika Stivena Spendera (Stephen Spender), koji je izjavio da je Litvinov „grubo uvredio Toma Eliota koji je jedan od najdobronamernijih ljudi”⁷ (Isto).

U periodu između dva rata sličnih incidenata nije bilo a upravo tada su nastajala Eliotova „inkriminisana” štiva. Ono što kritičari poput Džulijusa, Riksa, Polina i drugih kvalifikuju kao njegov antisemitski ispad prvog reda je fragment iz predavanja koja je 1933. godine držao na Univerzitetu u Virdžiniji. Ta predavanja su kasnije objavljena pod naslovom *Stopama čudnih bogova* (*After Strange Gods*, 1934). Nastojeći da definiše koncept idealnog društva jake tradicije, Eliot izjavljuje:

„Tradicija se teško može razviti tamo gde je većina ljudi dobrostojeća i gde nema podsticaja ili pritisaka da se nešto menja. Stanovništvo bi trebalo da je homogeno; tamo gde dve ili više kultura postoje na istom prostoru postoji mogućnost da budu žestoko samosvesne ili da se obe iskvaru. Ono što je još važnije je da se postigne jedinstvo religioznog nasleđa; iz rasnih ili verskih razloga bilo koji veći broj slobodoumnih Jevreja je nepoželjan.”⁸ (Eliot 1933: 19–20)

Spremnost Eliota da diskvalifikuje multietničnost, kao i da iz idealne zajednice isključi sve ljudske remetilačke faktore, u ovom slučaju slobodoumne Jevreje, za koje unapred zna da se u nju ne bi uklopili, i danas deluje zapanjujuće. Zanimljiva je tvrdnja Džordža Bornstina da Eliot u svom obraćanju na prilično tradicionalan način povlači analogiju između Jevreja i slobodnomislećih intelektualaca, mada je, očito, u krajnje negativnom kontekstu (1997). Osim toga ovaj, kritičar pokreće i pitanje identiteta čuvenog „autoritativnog mi”⁹, kojeg Eliot stavlja u prvi plan pišući svoju prozu, nagoveštavajući da pesnik time prevashodno misli na članove idealnog društva, kojem i sam pripada, a koje ugrožavaju druge etničke grupe i drugačiji kulturni modeli (Isto). Bornstina takođe zanima i ko bi bio „implikovani čitalac” Eliotovih pesama kao što su „Gerontion” (“Gerontion”) i „Berbank sa bedekerom i Blajštajn sa cigarom” (“Bur-bank with a Baedeker: Bleistein with a Cigar”) koje predstavljaju bitan deo Eliotovog inkriminisanog štiva. Na pitanje koje je sam postavio Bornstin odgovara da to svakako

6 “So shall I say it is not eminence chills/but the snigger from behind the covers of history, the sly words and the cold heart/and the footprints made with blood upon a continent?/Let your words/tread lightly on this earth of Europe/lest my people's bones protest.” (Prevod autora)

7 “...grossly offended Tom Eliot who was the most gentle of men.” (Prevod autora)

8 “You are hardly likely to develop tradition except where the bulk of the population is relatively so well off where it is that it has no incentive or pressure to move about. The population should be homogeneous; where two or more cultures exist in the same place they are likely either to be fiercely self-conscious or both to become adulterate. What is still more important is unity of religious background; and reasons of race and religion combine to make any large number of free-thinking Jews undesirable.” (Prevod autora)

9 “...magisterial ‘we’...” ((Prevod autora)

nisu Jevreji koje opisi pripadnika ove nacije apsolutno isključuju kao adresate već svakako neka grupacija „ubeđenih ne-Jevreja kojoj antisemitski ton može goditi ili joj delovati uvredljivo ali koja se svakako sama svrstava u one kojima je pesnička poruka upućena”¹⁰ (Isto).

Ovakve kvalifikacije svojom težinom, kao i izbalansiranošću, nameću potrebu ponovljene analize Eliotovih pesničkih dela koje su izazvala pomenute polemike. Kao što smo već napomenuili, u pitanju su stihovi koje je Eliot pisao u ranom periodu svoje karijere a koji su karakteristični po tome što su poetske slike koje je pesnik kreirao dočarale Jevreje kao bića koja izazivaju ništa manje nego apsolutnu odvratnost. U pesmi „Gerontion” (“Gerontion”) iz zbirke naslovljene *Pesme iz 1920. godine (Poems 1920)*, postoje stihovi koji u prevodu glase:

„Kuća je moja kuća ruševna
I Jevrejin se zgurio na prozoru, vlasnik,
Izmrešten u nekoj krčmi Antverpena,
Izranjavljen u Brislu, iskrpljen u Londonu.” (Eliot 1978: 51)

Biće koje se ovaploćuje u raznolikim, po pravilu ružnim, obličjima u raznim evropskim prestonicama, svakako ne pripada onakvom idealnom društvu kakvim ga Eliot predstavlja u predavanjima koja smo pomenuli, a u kojima zastupa tezu o nekompatibilnosti različitih kultura. Pesma, u kojoj su autorova navodna ubeđenja izražena tonovima natopljenim još intenzivnijim odijumom, nalazi se u istoj zbirci a njen naslov je „Berbank sa Bedekerom: Blajštajn sa cigarom”. Stihovi koji i danas uzburkavaju duhove glase:

„Ovakav, međutim, Blajštajn beše:
Koleno mlitavo se povija,
I lakat, dlan od tela okrenut,
Semita iz Čikaga, Bečlija.

Iz ameboidne sluzi
Buljave oči ispod temena
Zure u krajolik Kanaletov.
Zadimljeni kraj sveće vremena

Topi se. Na Rialtu nikada.
Pod stubovima pacova svita.
Jevrejin je ispod svega toga.
Novac od krzna.” (Eliot 1998: 32–33)

Jevrejin, koga Eliot na ovakav način predstavlja, na prvi pogled je ništa drugo nego reinkarnacija Jevrejina iz prve pesme, a zaključak koji se nameće je da njegov neprilični kosmopolitizam vređa poglede stanovnika mnogih svetskih metropola. Sudeći po toponimima iz pesme, od kojih je ključni Rialto, ova ružna prilika je vidljiva pre svega stanovnicima Venecije. Kritičar Grover Smit Eliotovu pesmu dovodi u vezu sa Šekspirovim takozvanim „venecijanskim dramama” kao što su *Mletački trgovac* i *Otelo* i podseća nas da Jevrejin Šajlok, lik iz prvopomenute drame, u više navrata pominje Rialto, kao i da Blajštajn može predstavljati neku vrstu ovovremenog Šajloka (Hoton 2011: 161). On takođe pominje i rasističko asociranje Jevreja i pacova kojeg ima u Šekspirovoj drami a koje se referira u stihu „pod stubovima pacova svita” citiranog odlomka (Isto). Džon Ksairos Kuper pak primećuje da Eliot u ovoj pesmi Blajštajna jukstaponira sa Ser Ferdinandom Klajnom, drugim Jevrejinom turistom, koji posećuje

10 “... a self-consciously non-Jewish group whom the anti-Semitic overtones may please or offend, but who may number themselves among those addressed.” (Prevod autora)

princezu Volupinu, po svoj prilici prostitutku, i konstatuje da autor time posredno naglašava da Jevreji svojim delovanjem ugrožavaju Veneciju kao kulturno središte a sa njom i celokupno kulturno nasleđe (2011: 288). Kuper u nastavku ne elaborira svoje asocijacije ali bi se eventualno moglo razumeti da Blajštajn, poput Šajloka, simbolizuje snagu plutokratije, materijalistički duh suprotstavljen svakom vidu kulture. U tom smislu se može shvatiti i dvosmisleni Eliotov stih „Jevrejini je ispod svega”. U prvi mah se može pomisliti da je Jevrejini, s obzirom na prethodni stih koji glasi „Pod stubovima pacova svita”, degradiran čak i niže nego što su glodari, dok, sa druge strane, biti ispod svega može značiti i biti u pozadini svega, upravljati svime iz pozadine i tome slično. Sa druge strane, Ser Ferdinand Klajn, Jevrejini sa engleskom plemićkom titulom, simbolizuje ignorantsko, podjednako destruktivno, potrošačko mnoštvo.

Ličnost, koja je neka vrsta *pandana* Blajštajnu, vaskrsava u pesmi „Jaje za kuvanje” (“Cooking Egg”) koja pripada istoj pesničkoj zbirci kao i prethodne dve. Za razliku od Blajštajna, njegove fizičke karakteristike ne izazivaju odvratnost, ali njegova aura zbog toga nije manje zlokobna:

„Neću hteti kapital u raju,
Tu je još jedno poznato lice:
Ser Alfred Mond; umotaćemo se
sasvim u državne obveznice.” (Eliot 1998: 36)

Kritičar Kuper identifikuje Alfreda Monda kao predsednika hemijske korporacije ICI, konstatujući pritom da nije jasno u kom pravcu je usmerena satira izrečena na njegov račun. On se dvoumi da li je predmet satire njegovo jevrejsko poreklo, njegov dolazak iz Nemačke u Englesku ili činjenica da je ostvario ogroman profit investirajući u proizvodnju oružja (Kuper 2011: 288–289). Ono što primećujemo je i simbolično značenje prezimena – Mond (svet fr.), Jevrejina-magnata koji kontroliše državne obveznice i koji se u pesmi samokonstituiše kao predstavnik multinacionalnog finansijskog kapitala protiv kojeg je Eliotov mentor Ezra Paund (Ezra Pound) oštro istupao.

Fiktivni lik Blajštajn se, osim u prethodno pomenutoj, pojavljuje i u pesmi koju je autor objavio sa originalnim rukopisom „Puste zemlje” i koja nosi naslov „Tužbalica”. Perspektiva u kojoj nam se Blajštajn ukazuje nije nimalo reprezentativna, naprotiv. Ona se pre može shvatiti kao svojevrsni *memento mori*, na način svojstven mornaru Flebu, koji se pojavljuje u trećem pevanju *Puste zemlje* pod naslovom „Smrt od vode”. Dok udavljeni feničanski mornar Fleb i u momentu smrti zadržava dostojanstvo pa čak i neku vrstu vantelesnog mira i lepote, sa Blajštajnom stvari stoje drugačije:

„Punih pet hvati tvoj Blajštajn leži
Ispod lista i lignji.
Grejzova bolest prebiva u očima mrtvog Jevrejina!
Jer rakovi su mu pojeli kapke.
Dublje no što rone lučki pacovi
Iako ga je more promenilo
Još uvek izgleda skupo bogato i čudno.”¹¹ (Eliot 2015: 285)

11 “Full fathom five your Bleistein lies
Under the flatfish and the squids.
Graves’ Disease in a dead jew’s eyes!
When he crabs have eat the lids.
Lower than the wharf rats dive
Though he suffer a sea-change
Still expensive rich and strange.” (Prevod autora)

Odbojni prizori ljudske smrti i transformacija, koje na telu *post festum* nastaju, u Eliotovom pesničkom delu figuriraju kao nasleđe engleskih metafizičkih pesnika sedamnaestog veka. Poznato je da je Eliot smatrao da uspešno poetsko delo mora sadržati: „[...] izuzetno snažnu privlačnost lepote i podjednako intenzivnu fascinaciju ružnoćom koja se javlja kao kontrast lepoti i koja je razara” (2017: 19). Kuper smatra da je prvi stih citiranog odlomka zapravo adaptacija stiha iz Arijelove pesme iz Šekspirove drame *Bura*, koji glasi „Punih pet hvati otac ti leži [...]”¹² i naglašava da Blajštajna, koji „uživa” u lepoti Venecije, smenjuje preminuli čije se telo, pre smrti napadnuto bolešću, raspada i leži čak i dublje no što „rone lučki pacovi” (289). Mora se napomenuti da je Šekspirov opis smrti Ferdinandovog oca u Arijelovoj pesmi gotovo idiličan u odnosu na Eliotov opis Blajštajna jer nakon citiranog fragmenta slede stihovi: „Kosti mu se u koral pretvaraju; / A biseri mu u očnim dupljama leže.”¹³ (Šekspir 2004: 400) Lepota i harmonija transformacije tela u nekakav drugi element karakteristična za Šekspira je, u Eliotovoj intertekstualnoj obradi, uzdrmana konstatacijom da se u Blajštajnovim očima još uvek vide tragovi „Grejzvove bolesti” i „da su mu rakovi pojeli kapke”. U datom makabrističkom Eliotovom opisu, zadržan je stih iz Šekspirovog originala: „Još uvek izgleda skupo bogato i čudno”, ali je kontekst znatno drugačiji. Ferdinandov otac i u smrti izgleda lepo pa izgled „skupog bogatog i čudnog” nije u opreci sa tonom opisa, dok u ružnoj slici Blajštajnovne „morske transformacije” jedini kvalitet predstavlja ono što je još uvek „skupo bogato i čudno”, jer se Jevrejini ni u smrti ne rastaje od svog bogatstva. Ma koliko je Eliotovim pesničkim slikama bila svojstvena zamučena optika i difuznost perspektive, ma koliko se pesnik držao apartno, što je u skladu sa poetikom modernizma, pesnikov animozitet prema Blajštajnu je nesumnjiv.

Antagonizam autora u odnosu na slične protagoniste se očituje i u opisu drugih, mada malobrojnih, subjekata Eliotovog pesničkog fundusa. Iz stihova pesme „Svini među slavujima” (“Sweeney Among the Nightingales”, *Poems 1920*), izranja Jevrejka:

„Rahela, neć Rabinovic
[koja] grožđe kandžama kida ubilačkim
Između nje i dame s plaštom
Sumnja se da neki savez da je.” (Eliot 1998: 49)

Ni ovaj lik koji pripada jevrejskom etnosu, očigledno, nije preterano simpatičan niti mu je dodeljena pozitivna uloga. Ona je, a to se može videti iz prvog dela pesme, u savezu sa „osobom u španskom plaštu” koja bi „htela Sviniju u krilo” (49) što implicira da je prostitutka kao i pomenuta „osoba u plaštu” ili je možda podvodačica.

Postoji još jedan fragment iz Eliotovih ranih pesama u kojem dati tematsko-motivacioni kompleks dolazi do izražaja i potiče iz dela poznatog pod naslovom „Portret jedne dame” (“Portrait of a Lady”, *Prufrock and Other Observations*, 1917). Za razliku od prethodno analiziranih radova, u ovoj pesmi nije data eksplicitna pesnička slika u kojoj bi se pojavili Jevreji poput Blajštajna, Ser Alberta Monda ili Ser Ferdinanda Klajna. Negativni kontekst je samo nagovešten epigrafom koji je preuzet iz drame *Jevrejini s Malte* (*The Jew of Malta*, 1589), engleskog renesansnog autora Kristofera Marloa (Christopher Marlowe, 1564–1593). Epigrifi, kojima Eliot počinje priličan broj svojih pesničkih dela, imaju značajnu ulogu, budući da na neki način opredeljuju značenje drame ili dominantno raspoloženje. Epigraf o kojem govorimo glasi:

„Počinio si –
Razvrat: no to beče u drugoj zemlji,

12 “Full fathom five your father lies...” (Prevod autora)

13 “Of his bones are coral made; Those are pearls that were his eyes...” (Prevod autora)

A osim toga bludnica je mrtva.” (Eliot 1998: 10)

Veći deo ovog dijaloga, preciznije onaj koji počinje rečju „razvrat”, izgovaren je od strane Jevrejina Varave, eponimskog lika drame, inače pokretača svekolikog zla koje se u drami ispoljava. Marloovo delo inače slovi za dobar primer onoga što se naziva korpusom elizabetinskog antisemitizma koji, poznato je, dolazi do izražaja i u pominjanom *Mletačkom trgovcu*, Viljema Šekspira. Zaplet Marloove drame se ne može direktno dovesti u vezu sa Eliotovom pesmom i unekoliko je zagonetan. Rasel Eliot Marfi recimo tvrdi da epigraf naznačuje da „poezija koja naknadno proishodi neće biti obična niti će preneti tipično pesničko iskustvo”¹⁴ (2011: 354). Sa Marfijem bismo se svakako mogli složiti uz opasku da neko elementarno značenje izgovorenog jeste da se radi o nekakvom prekršaju, a moguće i zločinu, koji se pokušava na podao način, upravo u maniru Varavinom, gurnuti u zaborav pod izgovorom da je počinjen u prošlosti i negde drugde. U Eliotovoj pesmi zločina nema ali, mladić, jedan od lirskih subjekata, razmišlja da ostavi ženu sa kojom je ranije bio u ljubavnim odnosima što Eliot identifikuje kao podao postupak.

Analizirani primer Eliotovog antisemitizma je i poslednji, mada ne hronološki, u nizu koji je, kao što smo i pokazali, poslužio pojedinim kritičarima da ga žestoko optuže kao antisemitu. Očigledno je da ovaj inkriminirani fundus predstavlja tek neznatni deo autorovog opusa koji je nastao početkom njegove karijere dok u kasnijem periodu ovako intonirani fragmenti u potpunosti izostaju. Pomenuli smo da su kritičari Eliotov antisemitizam dovodili u vezu sa uticajem konzervativnih filozofa, antisemita, kakav je bio Šarl Moras. Istražena je čitava njegova korespodencija da bi se našle tvrdnje koje bi ga diskreditovala. Jedna takva potiče iz marta 1923. godine, kada je Eliot u pismu prijatelju Herbertu Ridu izjavio da je: „[...] uvek bio sklon da sumnja da su rasna zavist i ljubomora te ljude [Jevreje] učinili sklonim nekoj vrsti boljševizma (i to ne uvek političkog)”¹⁵ (Ivri 2011). U tom smislu Eliot je optužen da je usvojio anti-semitski stereotip o takozvanom jevrejskom boljševizmu (Isto).

Sa druge strane, postoji puno dokaza koji datiraju iz posleratnog perioda koji govore upravo suprotno. Profesor Ronald Šuhart daje na uvid javnosti Eliotova pisma prijatelju, američkom profesoru jevrejskog porekla Horasu Kelenu koja otkrivaju da je pesnik tokom Drugog svetskog rata aktivno sarađivao sa njim u pomoći jevrejskim izbeglicama da iz Nemačke i Austrije prebegnu u Sjedinjene Američke Države i Veliku Britaniju. Takođe je zabeležena Eliotova javna podrška osnivanju države Izrael i preferiranje ove države kao najboljeg modela za opstanak religiozne kulture koja se sve više degradira u sekularizovanom svetu. Polazeći od tih osnova, on je Kelenu čak i zamerao na suviše sekularnom pristupu tom problemu i što je svoje nacionalno osećanje formulisao isključivo kao pitanje etniciteta (Aleksis 2012: 152–153).

Uzevši sve u obzir, može se reći da debate, koje se vode nesmanjenom žestinom kao i novi dokazi *pro et contra* Eliotovog antisemitizma, ne doprinose razrešavanju centralne aporije Eliotovog stvaralaštva simbolizovane misterijom identiteta gospodina Blajštajna. I danas se često pitamo da li je Eliot okoreli antisemita koji se prikrio u poratnim godinama ili pesnik-filozof koji je, zanet širinom svojih razmišljanja, tokom perioda svog intenzivnog duhovnog razvoja usvojio polazišta, ili predrasude, kako bi Kristofer Riks rekao, koja su se u njegovom pesničkom opusu aktuelizovala na provokativan i, najzad, veoma problematičan način. Pesnik nam u razrešenju te dileme po

14 “...the poetry to come will be neither an ordinary poem nor a typical poetic experience.” (Prevod autora)

15 “I am always inclined to suspect the racial envy and jealousy which makes that people [Jews] inclined to bolshevism in some form (not always political).” (Prevod autora)

pravilu ne pomaže jer, kako Tom Polin pomalo zlobno tvrdi: „[...] kao pravi političar Eliot se nikad ne izvinjava i nikada ništa ne objašnjava”¹⁶ (1996). Sudeći po onome što o Eliotovoj naravi pišu kako poštovaoci, tako i mnogi osporavatelji, Polinovu primedbu možemo zanemariti.

Na osnovu svega iznetog može se reći da bi preterano bilo tvrditi da je Eliotov antisemitizam hereditaran, duboko ukorenjen i, kao takav, usmeren bez ostatka prema svim pripadnicima ove nacije. Kao umetnik čijim su se kvalitetima divili i oni koji su ga proglašavali anti-semitom, Eliot je bio ogorčeni protivnik materijalizma kao glavnog pokretača sveukupne dehumanizacije čovečanstva, kao snage koja u budućim decenijama, smatrao je, može još ozbiljnije ugroziti sve oblike ljudske duhovnosti koja je izvor vrhunske umetnosti. Kao nosioci tog materijalizma javljaju se Jevreji, ne stvarni ljudi, nego u velikoj meri nesuštastveni jahači moderne apokalipse, plutokrati koji utiru put uništenju sveta. Eliotov mladalački anti-semitizam se dakle ne može poreći ali se svakako može razumeti. Čini se da je najubedljivije objašnjenje fenomena Eliota anti-semite dao Valter Štraus uključivši u njega i moćnu komponentu Eliotove religioznosti:

„Ponekad nedostatak karaktera može stvarno kontaminirati delo. Ali to nije slučaj sa T. S. Eliotom. Antisemitizam postoji u njegovim delima, ali ne oblikuje njegovu umetničku potragu koja se može shvatiti kao pesničko majstorstvo davanja oblika i izraza pesničkoj viziji. U Eliotovom slučaju, potraga nastoji da prevaziđe savremeni oblik otuđenja i on usvaja, posle velike borbe, hrišćansku posvećenost. Ova posvećenost je nažalost ravnodušna prema judaizmu u određenom istorijskom trenutku kada takva njegova osetljivost zahteva moralno obraćanje, objašnjenje ili izvinjenje. [...] 'Neka se sami sebi ne podsmevamo uz laž', rekao je pred kraj 'Čiste sreće'. Trebalo bi da razmislimo o ovom stihu...”¹⁷ (43–44)

LITERATURA

- Aleksis 2012: *Christianity and Rabbinic Judaism: Surprising Differences, Conflicting Visions, and Worldview Implications from the Early Church to Modern Time*, Bloomington IN: West Bow Press.
- Bornstin 1997: Bornstein, George, *T. S. Eliot and the Real World*, Michigan Quarterly Review, Volume XXXVI, Issue 3, Summer 1997, <http://hdl.handle.net/2027/spo.act2080.0036.320>, 20. 1. 2021.
- Eliot 1933: T. S. Eliot, *After Strange Gods, A Primer of Modern Heresy*, London: Faber and Faber.
- Eliot 1978: T. S. Eliot, *Izabrane pesme*, preveo Ivan V. Lalić, Beograd: Beogradski izdavački i grafički zavod.
- Eliot 1998: T. S. Eliot, *Pesme*, priredio Jovan Hristić, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Eliot 2015: T. S. Eliot, *The Poems of T. S. Eliot Volume I: Collected and Uncollected Poems*, London: Faber and Faber.

16 “... because like a true politician Eliot never apologises and he never explains.” (Prevod autora)

17 “Sometimes the character deficiency may actually contaminate the work. But this is not the case with T. S. Eliot. His anti-Semitism is there in his writings, but it does not shape his artistic quest which may be understood as the poetic mastery of giving shape and expression to a poetic vision. In Eliot’s case, the quest strains to overcome a modern form of alienation, and it espouses, after a great struggle, a Christian commitment. The commitment unfortunately, is indifferent to Judaism at a historical moment when such its sensitivity demands morally speaking, an explanation or an apology. ... “Suffer us not to mock ourselves with falsehood” he said towards the end of “Ash Wednesday”. We should meditate on this line ...” (Prevod autora)

- Eliot 2017: T. S. Eliot, Tradicija i individualni talenat u: *Tradicija i individualni talenat i drugi eseji*, prevela Milica Mihajlović, Beograd: Službeni glasnik, 9–21.
- Hoton 2011: H. Hauhton, Allusion: the Case of Shakespeare, in: *T. S. Eliot in Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011. pp. 157–168.
- Ivri 2011: Ivry Benjamin, *T. S. Eliot's On-Again, Off-Again Anti-Semitism*, Forward, Jewish. Fearless. Since 1897. September 16, 2011. <https://forward.com/culture/142722/ts-eliot-on-again-off-again-anti-semitism/> 14. 12. 2020.
- Kuper 2011: J. X. Cooper, Anti-Semitism, in: *T. S. Eliot in Context*, edited by Jason Harding, Cambridge: Cambridge University Press. pp. 285-294.
- Marfi 2007: R. E. Murphy, *T. S. Eliot, A Literary Reference to His Life and Work*, New York: Facts on File.
- Menand 1996: Menand Louis, *Eliot and the Jews*, The New York Review, June 6, 1996, <https://www.nybooks.com/articles/1996/06/06/eliot-and-the-jews/>, 2. 12. 2020.
- Morison 1996: Paul Morisson, *The Poetics of Fascism, Ezra Pound, T. S. Eliot, Paul de Man*, Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Polin 1996: Paulin Tom, *Undesirable*, London Review of Books, Vol. 18 No. 9 May 1996 <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v18/n09/tom-paulin/undesirable> 22. 1. 2021.
- Šekspir 2004: W. Shakespeare, *The Tempest*, edited by Cedric Watts, Herefordshire: Wordsworth Editions Limited.
- Štraus 1997: W. A. Strauss, The Merchant of Venom? T. S. Eliot and Anti-Semitism, *South Central Review* Vol. 14, No. 3/4, Fascism & Culture: Continuing the Debate (Autumn - Winter, 1997), Published by: The Johns Hopkins University Press on behalf of The South Central Modern Language Association, pp. 31–44 (14 pages).
- Vin - Džounz 1996: Wynne-Jones Ros, *Poets clash over 'anti-Semitic' Eliot*, Independent, Saturday 01 June 1996, <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/poets-clash-over-antisemitic-eliot-1335055.html>, 14. 1. 2021.

T. S. ELIOT'S ANTI-SEMITISM OR WHO IS MR. BLEISTEIN?

Summary

The work concentrates on the delicate question of T. S. Eliot's anti-Semitism as articulated in his prose and poetic works. Accordingly, the judgments of several opposing critics are analyzed, denoting that the debate on this issue, which began during the poet's lifetime is still ongoing. Then, a part of the incriminated text from Eliot's lectures was analyzed, as well as parts of the songs that were created in the early phase of his career. The aura that the aforementioned works created brought him rather close to his *il miglior fabbro* Ezra Pound, whose anti-Semitic invectives were and still are considered notorious. The analysis showed that Eliot was certainly not a convinced anti-Semite and that his philosophical anti-materialist beliefs led to a certain number of the members of the plutocratic elite of Jewish origin being set as a negative poetic symbol that correlated with the practice of Renaissance poets such as William Shakespeare and Christopher Marlowe. In that sense, the extreme views about this poet and his work cannot be correct. The negative anti-Semitic feelings perpetuated by his youthful poetic inspiration have been successfully sublimated in the now canonical poetic works, the specific monuments of modernity from which the indisputable spirit of humanism and atypical moral greatness emanate.

Keywords: Jew, stereotype, materialism, money, ugliness, fascism, anti-Semitism

Tomislav M. Pavlović

